

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

БЕНН СТАЙЛ

ПЛАН МАРШАЛЛА

СВІТАНОК ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Переклад з англійської Андрія Павлишина

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2024

УДК 327:330.322(73+4)

C759

Переклад з англійської Андрія Павлишина

Стайл Бенн.

C759 План Маршалла. Світанок Холодної війни / Пер. з англ. Андрія Павлишина. – ДУХ І ЛІТЕРА, К.: 2024. – 608 с.

ISBN 978-617-8262-69-3

Після Другої світової війни та під час колапсу Британської і підйому Сталінської імперії, влада США на чолі з державним секретарем Джорджем Маршаллом висунули мету відбудувати Західну Європу як форпост у боротьбі з комуністичним авторитаризмом. Їхнє амбітне, масштабне і у край кошовне починання суперечило усім усталеним підходам як європейців, так і американців у економіці, дипломатії та міжнародній політиці загалом. Попри усю властиву нетиповість, це починання, яке ми сьогодні знаємо як «план Маршалла», виявилось успішним і на довгі роки заклало підвалини міжнародного ладу у Західній півкулі, а також стало значним внеском у перемогу вільного світу в Холодній війні. У книзі детально розглянуті передісторія плану Маршалла, політичні, економічні, культурні передумови його формулювання, особливості реалізації плану, зокрема й дуже особистісних факторів у взаєминах представників ключових політичних сил, а також наслідки цієї реалізації для США, Європи, СРСР, а також сучасності.

УДК 327:330.322(73+4)

Книга видана за підтримки Посольства США в Україні

На обкладинці використано зображення взятє з ресурсу Wikimedia Commons:
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1005650>

ISBN 978-617-8262-69-3

THE MARSHALL PLAN
Copyright © 2018, Benjamin Steil
All rights reserved
© ДУХ І ЛІТЕРА, 2024

ЗМІСТ

Передмова	8
Розділ перший. ПРОЛОГ	13
Розділ другий. КРИЗА	27
Розділ третій. РОЗРИВ	71
Розділ четвертий. ПЛАН	105
Розділ п'ятий. ПАСТКА	141
Розділ шостий. ЄДНІСТЬ	173
Розділ сьомий. ПЕРЕКОНУВАННЯ	208
Розділ восьмий. КОВБАСА	254
Розділ дев'ятий. ПУТЧ	271
Розділ десятий. ПЕРЕВАЛ	283
Розділ одинадцятий. РОЗВ'ЯЗКА	304
Розділ дванадцятий. РОЗМЕЖУВАННЯ	345
Розділ тринадцятий. УСПІХ?	395
Розділ чотирнадцятий. ВІДЛУННЯ	441
Подяки	474
Перелік дійових осіб	476
Додаток А: Промова про доктрину Трумена	505
Додаток В: Гарвардська промова Маршалла	511
Додаток С: Бази даних	515
Додаток D: Мапи	532
Список використаних джерельних матеріалів	537
Іменний та предметний покажчик	579

ПЕРЕДМОВА

У 1944 році Франклін Д. Рузвельт вирішив сформувати новий, орієнтований на співпрацю післявоєнний лад. Він вважав, що в новому устрої Радянський Союз стане великою державою зі своїми особливими інтересами. Водночас нові Організація Об'єднаних Націй і Міжнародний валютний фонд спрямовуватимуть його до взаємодії з порядком денним, який сприятиме американській безпеці й процвітання, – порядком денним, заснованим на вільній торгівлі та повазі до незалежності слабших сусідів.

Однак невдовзі після смерті Рузвельта, у квітні 1945 року, стало зрозуміло, що Іосіф Сталін має власні плани і що він не збирається грати за американськими правилами. Перед самим Новим 1946 роком, коли закінчувався термін ратифікації угоди з МВФ, він вийшов із неї. Насправді ж Сталін ніколи не мав наміру пристосовувати радянську політику до вимог членства. Він лише прагнув отримати дві вигоди від співпраці при створенні нової організації. Першою з них було повернення інших країн до грошової системи, що підвищило б вартість радянського золотого запасу. Він отримав це, не беручи участі в роботі. Другою було продовження безумовної фінансової допомоги США його країні, подібно до отримуваної СРСР під час війни.

Коли стало зрозуміло, що допомоги не буде, Сталін втратив інтерес до МВФ. Що стосується Організації Об'єднаних Націй, то Сполучені Штати задовольнили його першочергову вимогу: право вето в Раді Безпеки. Через це він вважав, що членство Радянського Союзу не перешкоджає розширенню його кордонів – що він і заходився робити в 1946 році.

Тим часом природні союзники Америки в Західній Європі балансували на межі економічного, соціального та політичного колапсу. ООН і МВФ, створені для підтримання миру і стабільності, а не для їх досяг-

нення, були безсилі зупинити це падіння. Тому в 1947 році Державний департамент президента Гаррі С. Трумена, який тепер очолював генерал Джордж Маршалл, відмовився від Рузвельтового проєкту «Єдиного світу». В умовах жорсткого дефіциту часу вирішено було сформулювати нову економічну і безпекову архітектуру, що відповідала би Європі, розділеній на два світи: капіталістичний і комуністичний.

У цій книжці, на відміну від попередніх досліджень, план Маршалла розглядається значно ближче до епіцентру зародження Холодної війни. Це підкреслює серйозність, з якою Сталін ставився до загрози, яку цей план становив для його нової буферної зони в Центральній та Східній Європі, яку він так важко виборов. Проєкт радянського лідера для післявоєнної Європи передбачав, що американці підуть, залишивши після себе слабку, рустикальну Німеччину, чиї невпинні репарації фінансуватимуть радянську реконструкцію і розвиток. План Маршалла, однак, пропонував подальшу енергійну присутність США, підкріплену капіталістичною реіндустріалізацією Західної Німеччини в самому серці інтегрованої капіталістичної Західної Європи. Багато з найдраматичніших епізодів початку Холодної війни, як-от празький переворот і берлінська блокада, були зумовлені рішучістю Сталіна підірвати план Маршалла та американський вплив у Європі загалом. З іншого боку, підтримка Вашингтоном нового трансатлантичного військового альянсу була неохочим визнанням того, що економічна безпека в Західній Європі не буде гарантована без фізичної безпеки.

Інституції, що постали внаслідок втілення плану Маршалла, зокрема Європейський Союз і НАТО, залишаються важливими елементами повоєнного ліберального міжнародного ладу, навіть якщо сьогодні вони зазнають більшої критики, ніж будь-коли з моменту їх заснування. Показуючи, як розвивався план, я залучив нові матеріали з американських, російських, німецьких і чеських джерел, завдяки яким, сподіваюся, ця важлива історія набуде ще більшого резонансу. А з огляду на постійну пристрасть до створення нових «планів Маршалла» для вирішення світових проблем, історія старого, оригінального плану, на мою думку, варта того, щоб її розповісти.

Йосиф Сталін, Уїнстон Черчилль та Гаррі Трумен зі своїми командами
на конференції у Потсдамі, 17 липня 1945 року.
Джерело: Wikimedia Commons

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ПРОЛОГ

Найвеличнішим діянням президентства Джорджа Вашингтона стала його відставка. Перемігши у війні наймогутнішу державу світу, ушлявлений генерал міг би керувати своєю країною як європейський монарх – до самої смерті. Проте, сповнений рішучості відмежувати Сполучені Штати від політичного устрою материнського континенту, він відмовився від третього чотирирічного терміну перебування на посаді. У прощальній промові 19 вересня 1796 року Вашингтон закликав своїх співвітчизників «уникати постійних союзів з будь-якою частиною іноземного світу», передусім із Європою. «Європа, – сказав він, – має низку основних інтересів, які до нас мають [...] дуже віддалений стосунок. Тому вона мусить часто втягуватися в суперечки, [...] чужі нашим інтересам». Тож «нерозумно [...] вплутуватися» в «комбінації та колізії її дружб чи ворожнеч»¹. Покоління американських державних діячів згадуватимуть його застереження з пієтетом, а іноді й з острахом.

Проте через півтора століття, у 1945 році, міркування першого президента Америки здавалися геть іділічними. Сполучені Штати щойно пережили упродовж тридцяти років дві світові війни, які забрали 522 000 життів американців, причому обидві були розпочаті за чотири тисячі миль від їхніх берегів. Коли Німеччина 7 травня капітулювала, в Європі перебувало 3 077 000 американських військових.

Після завершення в 1918 році Першої світової війни в Сполучених Штатах запанувало глибоко вкорінене прагнення народних мас дистанціюватися від Європи – і знову погодитися із настановами Вашингтона. Ці настрої називали просто «ізоляціонізмом», але вони охоплювали

чимало різних тенденцій. У 1930-х роках ізоляціонізм сповідували пацифісти, прихильники комуністів і фашистів; серед них були ті, хто симпатизував Німеччині, і ті, хто вважав французький та британський опір безнадійним. У 1939 році менше трьох відсотків американської громадськості підтримували вступ Сполучених Штатів у чергову європейську війну на боці Франції та Великої Британії; 30 відсотків навіть висловлювалися проти торгівлі з будь-якою воюючою країною². Каналізувала ці настрої низка законів про нейтралітет, ухвалених для того, щоб утримати Сполучені Штати від втягування у війну з будь-якою із воюючих сторін. У 1935 році законодавці запровадили ембарго на торгівлю зброєю та іншими військовими матеріалами. Наступного року Конгрес додав заборону на отримання позик чи кредитів воюючими сторонами, що відображало висновки так званого Комітету Ная, котрий вважав, що саме банкіри підштовхнули країну до попередньої європейської катастрофи.

Нищівний напад Японії на Тихоокеанський флот США в Перл-Гарборі в грудні 1941 року зруйнував цю потужну інерцію. Сполучені Штати повернулися до участі у війні в Азії та в Європі, проте цього разу в Білому домі були переконані, що необхідно створити структури, покликані запобігти майбутнім конфліктам. Для запобігання військовій агресії постане Організація Об'єднаних Націй з міцною Радою Безпеки, а для запобігання тому, що міністр фінансів Генрі Моргентау назвав «економічною агресією», – Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Міжнародна торговельна організація (МТО). США також збиралися тиснути на свого обраного союзника, Велику Британію, з метою демонтажу її імперських інституцій, які кидали моральний і практичний виклик такому уявленню про майбутнє. Незручні поступки мали би бути зроблені новому й набагато сильнішому вимушеному союзникові, Радянському Союзу, аби заручитися його підтримкою і співпрацею. Спільно зі звільненим Китаєм ця «четвірка поліцейських», як це бачилося президенту Франкліну Д. Рузвельту, контролювала б свої частини земної кулі. Це була стратегія, яка незграбно поєднувала інтернаціоналізм Вільсона з розподілом сфер впливу Монро.

Рузвельт публічно заявив, що його надії на «миролюбний» Радянський Союз «розбилися на друзки» після брутального і неспровокованого вторгнення до Фінляндії в листопаді 1939 року, частково мотивованого страхом Сталіна, буцімто Німеччина чи Велика Британія можуть використати цю країну як базу для нападу на Ленінград. Рузвельт засудив сталінський уряд як «диктатуру, таку ж абсолютну, як і будь-яка інша у світі»³. Проте він чітко усвідомлював, що перестороги Джорджа Вашингтона щодо запутаності стосунків у Європі ніколи не полишали душу

його нації. Впевнений, що американська громадськість не схвалить тривалої європейської окупації, Рузвельт був сповнений рішучості вивести війська з Європи одразу після капітуляції Німеччини – впродовж двох років. Цей пріоритет зумовив його наполегливі зусилля щодо співпраці зі Сталіним, попри те, що він не мав жодних романтичних ілюзій стосовно комуністичного авторитаризму, як дехто в його адміністрації. Але це також пояснює постійну напругу між Білим домом і Державним департаментом, включно з дипломатичним корпусом у Москві, який вважав небажання президента протистояти Кремлю зловісним для післявоєнного ландшафту знаком, – ландшафту, в якому Сталін міг би вільно нав'язувати свою волю окупованим радянськими військами територіям.

Британський прем'єр-міністр Вінстон Черчилль поділяв ці побоювання, особливо коли йшлося про Польщу, – країну, яку він вважав бар'єром для радянської експансії на захід, так само, як Сталін вважав її бар'єром для західних зазіхань⁴. Але Рузвельт так ніколи й не пристав на бачення Черчиллем Британії та Америки, які йдуть пліч-о-пліч у післявоєнну епоху. «Президент поділяв широко розповсюджену американську підозрілість супроти Британської імперії, якою вона була в минулому», – зазначив міністр закордонних справ Ентоні Іден. І він «не боявся, що інші світові держави», окрім Сполучених Штатів, «можуть взяти на себе цю роль» після війни⁵. Проте до 1947 року цей страх цілковито заповонить свідомість посадовців Державного департаменту та Пентагону.

Воєнна конференція Великої трійки в Ялті в лютому 1945 року стала останньою зустріччю Рузвельта зі Сталіним віч-на-віч, останнім шансом примирити суперечливі інтереси щодо форми післявоєнної Європи до того, як просування радянських, американських і британських військ вирішить питання на полі бою. Оскільки Вашингтон і Москву не об'єднувало нічого, окрім нацистського ворога, якого вже незабаром мали перемогти (і з яким Сталін співпрацював у 1939–1941 роках), перспектива досягнення справжньої згоди здавалася примарною. Усвідомлюючи, що втомлена війною американська громадськість обмежує його військові та політичні важелі впливу, президент мусив більше покладатися на шарм, ніж на зброю, щоб переконати Сталіна дозволити справжню політичну незалежність на Сході. Однак, сповнений рішучості домогтися членства СРСР в новій Організації Об'єднаних Націй і вступу у війну проти Японії, Рузвельт був готовий багато чим поступитися в Європі – не в останню чергу польською демократією і військовими репараціями із західних окупаційних зон Німеччини, – щоб отримати бажане. Утім, ті хитрощі, до яких він вдавався, були здебільшого нівельовані повсюдною

наявністю радянської прослушки в американській резиденції та спрямованих мікрофонів за її межами⁶. Зважаючи на подальшу поведінку СРСР в ООН та неминучість розробки ядерної зброї в США, Рузвельт занадто дорого заплатив за поступки Сталіну.

Сталін також покладався на свій шарм, щоб ухилитися від зобов'язань стосовно території, яку незабаром контролюватиме Червона армія. «Не хвилюйтеся, – сказав він своєму схвильованому міністру закордонних справ В'ячеславу Молотову після того, як прочитав американський проект *«Декларації про визволену Європу»*. – Ми розберемося з цим по-своєму пізніше. Питання у співвідношенні сил»⁷. Щодо відносин зі Сполученими Штатами, які могли по-іншому інтерпретувати Ялтинські домовленості, йому було так само байдуже. «Найкращі приятелі, – казав він, – це ті, що ґрунтуються на непорозуміннях»⁸.

Далебі, «коли ми виїздили з Ялти, – згадував радянолог з Державного департаменту Чарльз (Чіп) Болен, – була надія на справжню співпрацю з Радянським Союзом з політичних питань після війни»⁹. У дні війни, як писала преса, союзники керувалися «духом Ялти»¹⁰. Утім, приховані певний час проблеми майже одразу виринули на поверхню. Наприкінці березня 1945 року, розлючений тим, що Москва підриває польську незалежність, а також її ставленням до американських військовополонених (не таким уже й жахливим за радянськими мірками) на території, звільненій Червоною армією, Рузвельт грюкнув по бильцю свого інвалідного візка: «Ми не можемо мати справу зі Сталіним. Він порушив усі свої обіцянки, які дав у Ялті»¹¹. До 1947 року і в Сполучених Штатах, і в більшій частині Європи Ялта стане «синонімом зради свободи і умиротворення світового комунізму»¹². Це матиме далекосяжні наслідки.

* * *

Раптова смерть Рузвельта у квітні 1945 року шокувала й засмутила Сталіна. Інстинктивно недовірливий, він запідозрив нечесну гру. Звіти розвідки повідомляли йому, що у Вашингтоні набувають ваги антирадянськи налаштовані прихильники жорсткої лінії¹³. Втім, смерть президента привела до влади особу, непідготовлену до цієї роботи, котра не мала ані бажання, ані здатності перекроїти післявоєнну зовнішню політику та політику безпеки, які вона успадкувала.

«Хто в біса такий цей Гаррі Трумен?» – запитав Рузвельта недовірливий начальник його апарату адмірал Вільям Легі за дев'ять місяців до того, дізнавшись, що з'їзд демократів у 1944 році обрав його канди-

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

КРИЗА

«Блаженні мертві, – читаємо ми графіті на стінах Райхстагу, чи то пак того, що від нього залишилося, – бо їхні руки не мерзнуть».

Був лютий 1947 року; дев'ятнадцять тисяч берлінців упродовж минулих трьох місяців мусили лікуватися від обмороження. Річ не в тому, що вони не були готові до зими. Ні, вони почали копати тисячі могил для тих, хто помер від холоду і голоду до весни, ще восени 1946 року, якраз перед тим, як земля замерзла¹.

За словами Черчилля, Європа одразу після війни була «купою руїн, розсадником пошестей і ненависті»². Канали заблоковані, річки замерзли, мости обвалилися, дороги вкриті вибоїнами, залізничні колії понівечені, заводи зруйновані вщент. У Німеччині, яка колись була майстернею Європи, російські мародери довершили те, чого не встигли зробити бомби союзників. Фермери вирощували лише те, що могли спожити самі, не надто вірячи, що взагалі зможуть бодай щось виростити. У цивілізації, заснованій на складному розподілі праці між містом і селом, це означало повсюдний голод, недоїдання і смерть.

Газета «*New York Times*» назвала Європу «Новим темним континентом» – місцем, «яке жоден американець не здатен зрозуміти». На більшій частині Європи все ще панували беззаконня, гвалт, ба навіть дикість. Британський військовий губернатор у німецькому Ганновері описував щоденні сцени «мародерства, сутичок, згвалтувань, убивств». Військовий репортер Леонард Мослі задокументував сюрреалістичну сцену за участі «лементуючих людей», які грабували «крамницю дверних ручок [...] копали ногами, дряпали і лупцювали залізними прутами тих, у кого

заклик Паттерсона про негайну допомогу Греції й Туреччині. Тепер Ачесон хотів піти далі, закликаючи вивчити «ситуації в інших частинах світу, що можуть вимагати аналогічної фінансової, технічної та військової допомоги з нашого боку»¹⁴³.

Меморандуми Клейтона і Ачесона підготували ґрунт для потужного дипломатичного наступу, покликаного перешкодити Кремлю поширити свій вплив поза межі окупованої ним частини Східної і Центральної Європи. Проте водночас державний секретар вирушить до Москви, щоб спробувати врятувати співпрацю на теренах країни, котра мала найбільше стратегічне значення і для Сполучених Штатів, і для Радянського Союзу – до Німеччини.

Примітки

- ¹ Isaacson and Thomas (1986 [2012]:386).
- ² Промова Черчилля (травень 14, 1947), цит. в: Isaacson and Thomas (1986 [2012]:386).
- ³ Lowe (2012:xiv, 99); *New York Times Magazine* (March 18, 1945:5).
- ⁴ Judt (2005:13, 17).
- ⁵ Lowe (2012:50, 147, 150, 204–5, 229, 242–43, 262); Judt (2005:24, 34, 42, 4950); Kershaw (2015:473–79).
- ⁶ Kershaw (2015:470–71, 474).
- ⁷ Judt (2005:14–17, 23, 27, 30).
- ⁸ Fursdon (1980:20).
- ⁹ Isaacson and Thomas (1986 [2012]:288).
- ¹⁰ Lowe (2012:48); Siklos (1991:1); Judt (2005:39); Truman I (1955:102).
- ¹¹ Judt (2005:86).
- ¹² Lowe (2012:201); Siklos (1991:1); Judt (2005:21).
- ¹³ Judt (2005:89).
- ¹⁴ Judt (2005:17).
- ¹⁵ Ачесон – Гаррі Гопкінсу, меморандум, «The Maintenance of the Civilian Economy of Liberated Areas Is an Essential Instrument of Total War», December 26, 1944, [в:] *FRUS, 1945*, II: 1060.
- ¹⁶ Kennan I (1967:281–82).
- ¹⁷ Swain (1992:35).
- ¹⁸ Taylor (November 22, 1945).
- ¹⁹ Kershaw (2015:488–89, 494, 501–2).
- ²⁰ *Life* (December 24, 1945:22).
- ²¹ Chace (1998:135).
- ²² Бевін, промова, лютий 21, 1946, *House of Commons Debates*, Vol. 419, с. 1365.
- ²³ Brookshire (1995:100).

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

РОЗРИВ

9 березня 1947 року літак Маршалла С-54 прибув з Берліна до Москви. Був ясний, сніжний день. Готуючись до зустрічі кортежу держсекретаря, радянці прикрасили територію навколо посольства, створивши «віртуальне потьомкінське село», щоб продемонструвати героїчне економічне відновлення країни. Проспекти блищали, сміття вивезли в сусідні провулки. Рішення Маршалла зупинитися в Спасо-Гаусі, резиденції посольства, було мудрим або вдалим; відремонтований готель «Москва», де зупинився його персонал, прослуховували¹.

Джордж Кетлетт Маршалл був першим американським генералом, якому присвоїли ранг п'ятизіркового, і першим кадровим військовим, призначеним державним секретарем. Формаліст на межі грубошів, він називав усіх колег на прізвище і сподівався, що всі поводитимуться з ним так само. «Тільки моя дружина кличе мене Джорджем», – виправляв він Трумена. Генерал ставився до співрозмовників ввічливо і вимагав того ж від них, у тому числі й від особи, задля якої він прибув до Москви. Коли під час бенкету Молотов запитав, чи те, що в Америці солдати стають державними діячами, означає, що «військові карбують крок»*, Маршалл відвернувся. «Будь ласка, скажіть пану Молотову, що я не впевнений, що розумію сенс його зауваження, – сказав він своєму

* Неперекладна гра слів, заснована на тому, що церемонійний «пруський» карбований крок англійською мовою офіційно називають «goose step», дослівно «гусячий крок», відтак слова Молотова могли означати «військові ходять як гусаки». – *Прим. пер.*

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ЄДНІСТЬ

12 липня 1947 року: ще до 11 години ранку міністри закордонних справ і торгівлі шістнадцяти країн – Австрії, Бельгії, Данії, Франції, Греції, Ісландії, Ірландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Швеції, Швейцарії, Туреччини та Сполученого Королівства – увійшли до *Grande salle à manger* (Великої їдальні) на набережній д'Орсе, 37¹. Над усіма дев'ятьма дверима скульптор Комбетт вирізьбив двох безтілесних дітей, які тримають у руках медальйон, увінчаний листям аканта та флеронами, – традиційними європейськими символами великої влади. Над ними в чотирьох кутах чималої стелі були вміщені картуші з імперським символом Франції². Тут, у цій розкішній залі, присвяченій славі Французької імперії, зібралися провідні дипломати Європи, щоб звернутися за допомогою до колишньої британської колонії.

Вони дружно обрали британського міністра закордонних справ головою конференції – це була ціна, яку той зажадав за згоду на французьку гостинність³. Грубий і несентиментальний Бевін заявив присутнім, що конференція – це лише «частина спеціального механізму для вирішення особливої проблеми». Зараз не час для театру чи мрій. «Потрібні ефективні та швидкі дії»⁴. Його співголовоючий, Бідо, на противагу сказаному красномовно наголосив, що «настав час будувати Європу». Таким чином, обидва представники некомуністичної Європи підкреслили напругу, якої остерігалися американці на цій зустрічі: вона мала виробити, з одного боку, практичний план з негайними відчутними результатами, а з іншого – проект далекоюсяжної та безпрецедентної співпраці. Ця різниця в акцентах між двома баченнями – Європа як практична необхід-

послугу Сполученим Штатам, допомагаючи «відвернути депресію». Цю ідею необхідно було знешкодити, а американські очікування представити в недвозначних формулюваннях. Вони вирішили, що графік зниження тарифів, а згодом і їх скасування між країнами-учасницями треба зробити обов'язковим. Делегації повинні повідомити про послугу, яку вони запропонують в обмін на американську допомогу: виконання виробничих планів, стабілізація валюти та інші структурні реформи. Невиконання квот на постачання сировинних товарів і продовольства призведе до припинення допомоги. Британію слід було б змусити не лише збільшити видобуток вугілля, але й «ліквідувати більшу частину її програми спорудження житла», що була неприпустимим «виснаженням сталевих і трудових ресурсів»⁵¹. Тут вони впритул наблизилися до звинувачення Молотова в тому, буцімто план Маршалла насправді був американською схемою контролю за європейськими економіками.

Європейці, сподіваючись задовольнити свого благодійника поступками радше в стилі, ніж у змісті, наприкінці липня розглядали можливість найняти американську фірму зі зв'язків з громадськістю, щоб відшліфувати презентацію під смаки янкі. Клейтон відкинув цю ідею, сказавши, що таку пораду можна отримати від Державного департаменту «на «родинних» засадах»⁵².

Маршалл, однак, усвідомлював політичну небезпеку надання занадто численних родинних порад. 11 серпня він телеграфував: «Не робіть пропозицій [...] таким чином, щоб нами можна було маніпулювати і поставити нас у таке становище, коли [...] вони вважатимуть нас заангажованими». Конгрес, за його словами, відреагує проти того, щоб до питання підходили «на кризовій основі», як це було у випадку з Грецією і Туреччиною. Конгресмени хотіли б мати право голосу щодо умов»⁵³.

Клейтон був переконаний, що Маршалл перебільшує. «Ми ні до чого не зобов'язуємося, – написав він Ловеттові наступного дня. – Я повторював це [членам делегацій] знову й знову»⁵⁴. Спаак та інші, однак, прощтовхнули б «абсолютно нездійсненні і неприйнятні» схеми, якби Державний департамент не керував процесом. Джон Гікерсон, заступник директора Управління у справах Європи, нагадав Маршаллу про його гарвардську промову, в якій той пообіцяв «дружню допомогу в розробці європейської програми». Американський провід був життєво важливим для того, щоб німецька економіка перестала бути «фінансовим тягарем для Сполучених Штатів», а виробничі плани країн-учасниць ґрунтувалися на всіх їхніх колективних потребах»⁵⁵.

У довгій телеграмі від 14 серпня, відповідаючи Маршаллові, Ловетт висловив своє розчарування, заявивши Клейтону, що саме *європейці*

Трумен, ветеран жорстоких політичних баталій, був не проти, за словами Ліппманна, встромити «партійну спицю в колесо» кампанії підтримки ЄПВ³. Послухавши пораду Кліффорда, він вирішив посваритися з республіканцями, пов'язавши ЄПВ з внутрішньою політикою та сподіваючись звинуватити їх у підвищенні цін⁴. 17 листопада 1947 року Трумен присвятив три чверті свого «Спеціального послання до Конгресу» на тему ЄПВ економічним викликам на внутрішньому фронті⁵. Дотримання глобальних зобов'язань країни, стверджував Трумен, означало наведення ладу у власному домі.

Міністр фінансів Джон Снайдер вимагав повного фінансування ЄПВ. Адміністрація наполягатиме на збалансованому бюджеті кожного року програми⁶. Але необхідно було також дотримуватися дисципліни цін, які в 1947 році зросли на 14,4%. Висока інфляція почасти пояснювалася завищенням курсів європейських валют, що стимулювало попит на американські товари⁷. Трумен не наголошував на цьому питанні. Проте у своїй довшій промові щодо ЄПВ, виголошеній через місяць, 19 грудня, він стверджував, що зростання цін у Сполучених Штатах погіршує становище Європи, збільшуючи вартість життєво важливого імпорту⁸.

Президент закликав до радикальних заходів, покликаних знизити інфляцію, зокрема до контролю над цінами, встановлення максимальної заробітної плати, нормування, обмеження експорту, кредитних обмежень та боротьби зі спекуляцією товарами. Лише кілька тижнів тому він називав ці заходи методами «поліцейської держави»⁹. Але Кліффорд переконав його запропонувати щось «абсолютно неприйнятне для республіканської більшості», щоб перекласти на них провину за високі ціни¹⁰.

Сьогодні зовнішній «дефіцит долара» та внутрішню інфляцію вважали б питаннями монетарної політики – центральні банки за кордоном дозволили б знизити обмінний курс своїх валют, а Федеральна резервна система підвищила б відсоткові ставки у себе вдома. Це не є предметом президентських промов із закликами до кардинального фіскального та регуляторного втручання. Невідповідна монетарна політика і в Сполучених Штатах, і в Європі фактично збільшувала клопоти, що вимагали надання допомоги європейцям, а також проблеми з її фінансуванням.

У своїй грудневій промові Трумен захищатиме план Маршалла як засіб зменшення торговельного дефіциту Європи зі Сполученими Штатами, «особливо за рахунок збільшення європейського експорту». Той факт, що адміністрація на той момент все ще була прихильною до «стабілізації» обмінного курсу, свідчить про те, що монетарні аспекти плану страждали від небажання поступитися внутрішнім інтересам, спрямованим на підтримку конкурентоспроможного – тобто недооціненого – долара.

15 лютого Джессап зумів перетнутися з Маліком у кімнаті відпочинку делегатів ООН. Після обміну люб'язностями і кількох дошкульних жартів Джессап невимушено розпочав своє розслідування. «Мені цікаво, – сказав він, – чи є щось нове у відповіді прем'єра Сталіна на запитання газет стосовно берлінського питання». Малік запитав, що він має на увазі. Джессап пояснив: «Сталін [...] нічого не сказав про валютне питання». Чи мало це «якесь особливе значення?» Малік насупився, похитав головою; він не мав «жодної інформації про це». Джессап подякував йому, додавши, що «був би радий отримати її», якщо вона у нього з'явиться⁴⁰. Зворотний канал був відкритий.

Ачесон, утім, не збирався повторювати фіаско Сміта і Вінсона, коли Трумен виставив себе слабаком, вдавшись до мирних перемовин. Відправляючи Джессапа до Нью-Йорка, Ачесон також санкціонував розширення контрблокади, заборонивши вантажні перевезення через зони союзників до всього радянського блоку та з нього⁴¹. Скасування цих та інших західних санкцій буде головним питанням порядку денного Маліка, коли він повернеться в березні.

Однак перш ніж він це зробить, Сталін перетасує свою дипломатичну колоду. 4 березня, заарештувавши в грудні дружину-єврейку Молотова буцімто за зраду і змусивши високопосадовця розлучитися з нею, Сталін звільнив його з посади міністра закордонних справ (хоча й залишив на посаді віце-прем'єра). На місце Молотова він призначив його заступника Андрія Вишинського – особу, відому тим, що висловлювала обмаль думок, окрім тих, які йому підказував *вождь*. Пониження Молотова, мабуть, збентежило ЦРУ, яке саме заходилося прослуховувати його, вважаючи спадкоємцем Сталіна⁴². Через кілька тижнів Сталін також замінить у Берліні Соколовського на героя війни маршала Васілія Чуйкова. «Якщо хтось знову нападе на нас, – скаже Чуйков через багато років, – трапиться новий Сталінград. Але цей Сталінград буде десь далеко на Заході». Тимчасом у Берліні чисте весняне небо принесло відновлення гамірних маневрів довкола американських і британських транспортних літаків. Сталін продемонстрував, що не цуратиметься військового інциденту навіть у розпал дипломатичного наступу⁴³.

15 березня Малік запросив Джессапа до штаб-квартири радянської делегації в ООН на Парк-авеню, щоб ознайомити його з офіційною відповіддю Москви. Хоча Малік вільно володів англійською мовою, він говорив російською. Підкреслюючи важливість повідомлення, перекладач сам читав переклад, користуючись заздалегідь надрукованим англійським текстом. Малік сказав, що замовчування Сталіним питання про німецьку валюту було «невипадковим». Його можуть обговорити

ДОДАТОК А

ПРОМОВА З ВИКЛАДОМ ДОКТРИНИ ТРУМЕНА

(стенограма)

березень 12, 1947

Пане Президенте, пане спікере, члени Конгресу США:

Серйозність ситуації, з якою сьогодні зіштовхнувся світ, зумовлює необхідність мого виступу на спільному засіданні Конгресу. Йдеться про зовнішню політику та національну безпеку нашої країни. Один з аспектів нинішньої ситуації, який я представляю вам на ваш розгляд і рішення, стосується Греції і Туреччини. Сполучені Штати отримали від грецького уряду термінове звернення з проханням про фінансову та економічну допомогу. Попередні звіти Американської економічної місії, яка зараз перебуває в Греції, та звіти американського посла в Греції підтверджують заяву грецького уряду про те, що допомога необхідна, якщо Греція хоче вижити як вільна нація.

Я не вірю, що американський народ і Конгрес хочуть залишитися глухими до заклику грецького уряду. Греція небагата країна. Нестача достатніх природних ресурсів завжди змушувала грецький народ важко працювати, щоб якось зводити кінці з кінцями. Від 1940 року ця працьовита, миролюбна країна зазнала вторгнення, чотири роки жорстокої ворожої окупації та запеклого внутрішнього протистояння.

Коли сили визволителів увійшли до Греції, вони виявили, що німці, відступаючи, зруйнували практично всі залізниці, автошляхи, портові споруди, засоби зв'язку та торговельний флот. Понад тисячу сіл було спалено. Вісімдесят п'ять відсотків дітей були хворі на туберкульоз. Майже

Додаток С

Продовження Таблиці 1

	Реальний обсяг виробництва. Зміна у % порівняно з попереднім роком	Інфляція. Зміна у % порівняно з попереднім роком	Дефіцит бюджету у % від ВВП	Державний борг у % від ВВП	Поточний рахунок у % від ВВП
1951	6.4	9.3	-4.9	33.7	0.4
1952	3.9	4.3	-5.9	35.7	-2.0
1953	7.5	2.0	-4.6	36.6	-1.1
1954	4.1	3.0	-2.8	38.4	-0.4
1955	6.7	2.9	-2.8	38.1	-0.3
Нідерланди					
	Реальний обсяг виробництва*. Зміна у % порівняно з попереднім роком	Інфляція. Зміна у % порівняно з попереднім роком	Дефіцит бюджету у % від ВВП	Державний борг у % від ВВП	Поточний рахунок у % від ВВП
1946	н/д	7.9	-2.3	223.0	н/д
1947	н/д	6.0	-2.4	214.0	н/д
1948	н/д	3.8	-7.1	175.9	-4.2
1949	4.2	7.9	2.3	162.4	-9.5
1950	6.1	7.3	0.8	141.0	0.4
1951	-2.2	13.6	2.1	114.9	1.8
1952	1.6	0.0	3.0	108.5	9.4
1953	8.7	0.0	0.8	99.3	6.3
1954	5.0	4.0	0.8	91.1	1.0
1955	8.5	1.0	-0.3	87.9	2.6

* Валовий внутрішній продукт.

РОЗДІЛЕНІ НІМЕЧЧИНА ТА БЕРЛІН, 1945

